

УДК 330.620.334

В.О. Аніщенко

ОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ
ПРОМИСЛОВОЇ СОЦІО-ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ
ЛОКАЛЬНОГО РІВНЯ

У даній статті розглянуті проблеми, принципи, засоби та форми організації управління екобезпекою на промисловому підприємстві, яке є соціо-еколого-економічною системою (СЕЕС) локального рівня.

This paper deals with problems, principles, means and forms of management of environmental safety in an industrial plant that is socio-ecological-economic system (SEES) local level.

Ключові слова: соціо-еколого-економічна система, екологічна безпека, система управління екологічною безпекою, інтегрована система менеджменту, процесний підхід.

Екологічна безпека — це стан захищеності природного середовища і життєво важливих інтересів людини від можливої негативної дії господарської та іншої діяльності, надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, їх наслідків. Якщо деякими надзвичайними ситуаціями природного характеру та їх наслідками можна управляти на державному рівні, то упереджувати і ліквідувати наслідки господарської діяльності людини можуть самі господарські суб'єкти (промислові підприємства), які є соціо-еколого-економічними системами (СЕЕС) локального рівня. Саме в таких СЕЕС починається і реалізується поетапний процес впливу на природне середовище [6; 10]. Тому, на наш погляд, на рівні промислової СЕЕС під екобезпекою слід розуміти такий її стан, який не створює загрози для довкілля і населення, виключає будь-яку небезпеку його здоров'ю і майбутнім поколінням [19].

Аналіз останніх публікацій та невирішені проблеми в галузі управління екологічною безпекою показав, що традиційно під час забезпечення екобезпеки на підприємствах основна увага приділяється технічним та технологічним аспектам. Про це свідчать багато наукових праць закордонних і вітчизняних науковців у цій галузі, зокрема напрацювання Андрейцева В.І. [1], Андрєєвої Н. [9], Букринського Б. [6], Романович А. [7], Синякевича І. [8], Трегобчука В. [10], Хлобистова Є. [9], Харічкова С. [11] та ін.

Однак, як показує практика, для підвищення рівня екобезпеки виробництва тільки технічних і технологічних рішень недостатньо, більше уваги необхідно приділяти організаційно-управлінським питанням забезпечення екобезпеки, які відбиваються у системі управління, а також стилях і методах керівництва.

Підприємство, як СЕЕС локального рівня, є об'єктом управління, господарська діяльність якого може мати негативний вплив на довкілля і населення (прямого і непрямого характеру [3]), і рівень якого знижується за рахунок створення санітарно-захисних зон (СЗЗ) підприємства (рис. 1).

СЕЕС локального рівня — це сукупність підсистем, в якій можна виділити три рівня управління екобезпекою: нижчий рівень — безпосередньо на робочому місці; середній рівень — у цехах, відділах або службах; вищий рівень — у цілому на підприємстві. Ефективність управління екобезпекою на кожному попередньому рівні багато в чому залежить від ефективності управління на наступних рівнях, оскільки усунути причину небезпеки на робочому місці легше й економічно вигідніше, ніж ліквідувати її наслідки на рівні підприємства. Отже, управління екобезпекою в СЕЕС локального рівня включає два аспекти — управління промисловою безпекою і управління охороною довкілля. Ці два напрями є об'єктом міжнародної стандартизації в галузі екоуправління (ISO 14000) і промислової безпеки (OHSAS 18000). Дані стандарти мають певну мету, предмет вдосконалення конкретної підсистеми менеджменту на підприємстві, впровадження яких дає цілий ряд переваг. Серед переваг впровадження СЕМ та СМПБіОП необхідно виділити три основні групи, а саме:

— організаційні, до яких належать: регулярний (плановий) менеджмент; чіткий розподіл відповідальності і переваг між співробітниками; узгоджена взаємодія процесів і функцій; забезпечення відповідності згідно із законодавчими вимогами;

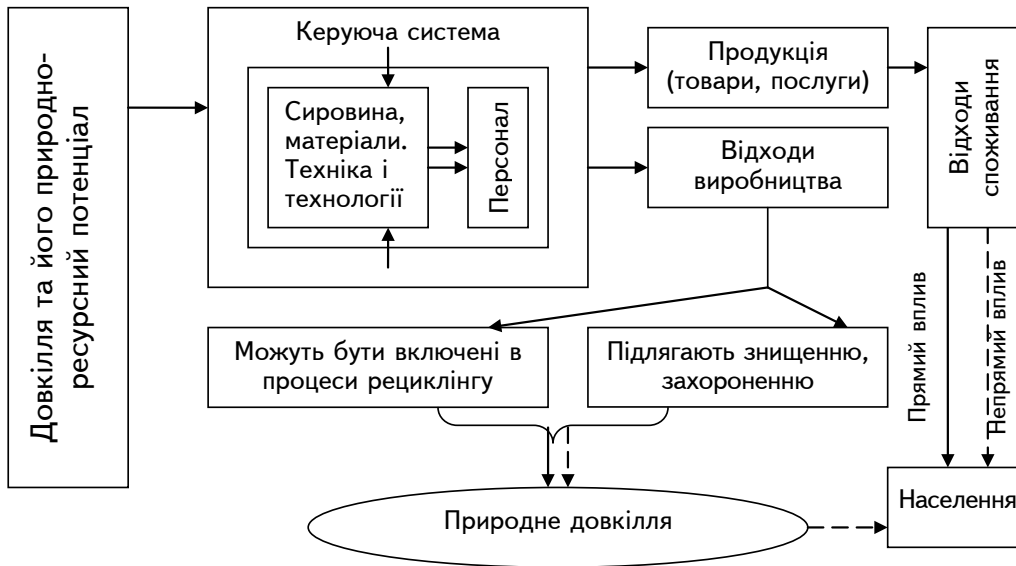

Рис. 1. СЕЕС локального рівня як джерело екологічної небезпеки
(авторська розробка)

— економічні, серед яких найгидливішими є зниження ризиків і пов'язаних із ними втрат, у тому числі екологічних платежів і штрафних санкцій; контроль і оптимізація використання ресурсів; зростання продуктивності праці; скорочення витрат на усунення невідповідностей;

— імідж-репутаційні, до яких треба віднести покращення інвестиційної привабливості; покращення іміджу в очах споживачів, постачальників, партнерів; отримання більш вигідних умов кредитування, страхування; спрощення процедури отримання ліцензій, дозволів та переваги під час проведення тендерів, заключення договорів [7; 8; 11].

У цілому структура стандартів має певну послідовність дій (рис. 2), а тенденції розвитку СЕМ та СМПБіОП на їх основі — спільні риси:

- характер розвитку (від підходу «в кінці труби» до процесного підходу);
- поєднання і узгодження технічних та організаційних рішень;
- орієнтація на вдосконалення управління процесом виробництва;
- необхідність врахування тенденцій змін зовнішнього середовища підприємства тощо [3–5].

На сучасному етапі розвитку управління СЕЕС локального рівня є доцільним створення інтегрованої системи менеджменту (ІСМ), до якої увійдуть СЕМ та СМПБіОП [5]. Саме ця система і зможе забезпечити екологічну й промислову безпеку на всіх стадіях життєвого циклу продукції. Така система є системою управління екобезпекою (СУЕБ).

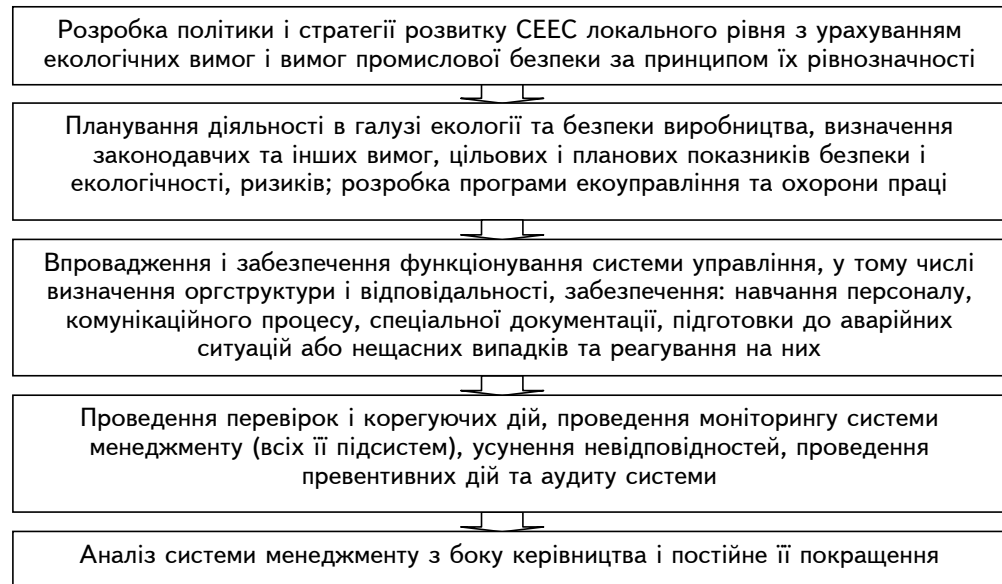

Рис. 2. Послідовність реалізації дій, що забезпечують впровадження ISO 14000 і OHSAS 18000 на рівні локальної СЕЕС (авторська розробка)

Створення СУЕБ дає можливість об'єднати в собі екоінтереси суспільства і цілі СЕЕС як суб'єкта господарювання, який орієнтований на виробництво продукції та отримання прибутку. З погляду системного підходу, кожний із двох напрямів є самостійним, але мають чіткий взаємозв'язок і є взаємопов'язаними частинами (підсистемами). Такий підхід, що спрямований на створення ІСМ, має певні переваги і обумовлює цілий ряд принципів впровадження СУЕБ:

- об'єднання в єдине ціле різних аспектів діяльності (системний підхід);
- здійснення управління, яке охоплює усі сфери діяльності СЕЕС локального рівня і забезпечує ефект синергії всіх елементів (комплексний підхід);
- розгляд всієї діяльності СЕЕС локального рівня як сукупності взаємопов'язаних процесів (процесний підхід);
- принцип стратегічності й узгодженості розвитку СЕЕС локального рівня;
- принцип самореалізації (самостійність від прийняття управлінських рішень);
- принцип запобігання кризовим ситуаціям;
- принцип економічності (прагнення до мінімізації використання усіх видів ресурсів);
- принцип лідерства керівника, який несе відповідальність за впровадження і функціонування ІСМ;
- принцип професіоналізму персоналу в галузі екологічної безпеки

У результаті проведеного аналізу організаційних структур управління промислових підприємств Чернігівської області (кожне з яких є СЕЕС локального рівня) можна зазначити, що здебільше в структурі управління створені служби, які займаються природоохоронною діяльністю, і вони мають такі структури:

— структура, в якій створений окремий відділ охорони навколишнього природного середовища (ОНПС) або відділ охорони природи, причому він має свого керівника, який є рівним за рангом заступнику директора підприємства;

— структура, в якій відділ ОНПС виділений в окремий підрозділ, але при цьому не має достатню вагу в ієрархії управління підприємством;

— структура, в якій відділ ОНПС суміщений з іншим підрозділом підприємства.

Треба зазначити таке:

1. 15 % підприємств суміщають відповідальність щодо додержання вимог вітчизняного екологічного законодавства із заповнення необхідної звітності, відрахування екологічного податку за викиди забруднюючої речовини в атмосферне повітря стаціонарними та пересувними джерелами, скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти, розміщення відходів, утворення й тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад встановлений особливими умовами ліцензії термін тощо.

2. До певних недоліків, існуючих на промислових підприємствах структур по ОНПС, можна віднести:

— підрозділи, які займаються екологічною діяльністю, діють неузгоджено;

— не знайдені раціональні форми їх взаємозв'язку і супідрядності;

— права і можливості таких підрозділів обмежені, не можуть безпосередньо впливати на діяльність цехів і служб, оскільки знаходяться у різному підпорядкуванні;

— створення і розвиток структур управління екобезпекою є наслідком більш жорстких вимог законодавства і не спирається на такі важливі наукові принципи проектування структур управління, як системності, методологічного обґрунтування, ефективності, безперервного розвитку і вдосконалення.

Сьогодні на деяких підприємствах здійснюються спроби доповнення існуючої системи організації і управління елементами екологічного менеджменту, менеджменту безпеки і охорони праці — цим реалізується адаптивно-функціональний підхід [5, с. 39–42]. Але його можливості обмежені, оскільки попередні структури заважають введенню нової стратегії підприємства, орієнтованої на підвищення рівня екобезпеки виробництва.

Отже, алгоритм вибору форми організації управління екобезпекою, з урахуванням концепції, яка прийнята на підприємстві, може бути таким:

1. визначення існуючого стану організації управління екобезпекою і формулювання функцій із забезпечення екобезпеки (ЕБ), що виконуються на підприємстві ($\Phi_{\text{існ}}$);

2. формування набору функцій, які повинно виконувати підприємство для підтримки певного рівня ЕБ, що закріплені законодавчо ($\Phi_{\text{мін}}$);

3. вибір набору функцій для досягнення певного рівня ЕБ відповідно до стратегії підприємства ($\Phi_{\text{страт}}$);

4. визначення оптимального способу виконання прийнятого набору функцій:

а) $\Phi_{\text{існ}} > \Phi_{\text{мін}} + \Phi_{\text{страт}}$ — підприємство може пропонувати послуги по ЕБ стороннім організаціям, або скоротити служби управління ЕБ;

б) $\Phi_{\text{існ}} < \Phi_{\text{мін}} + \Phi_{\text{страт}}$ — керівництво підприємства повинно прийняти управлінське рішення щодо ресурсного забезпечення рівня ЕБ власними силами або шляхом залучення сторонніх організацій, найму додаткових робітників, організацій на підприємстві служб по управлінню ЕБ (наприклад, для утилізації відходів).

Вибір оптимального набору функцій та засобів забезпечення їх виконання повинно відбуватися в залежності від стратегії підприємства в галузі забезпечення ЕБ і впливає на визначення типу організаційної структури підрозділів, що відповідають за ЕБ, та форми інтеграції СУЕБ в загальну систему менеджменту підприємства (СМП). Формування координаційного центру із забезпечення ЕБ (КЦЕБ) і вибір його оптимальної структури КЦЕБ на підприємстві повинно відбуватися на таких принципових підходах:

- створення автономної структури, що включає технологічні та функціональні підрозділи;

- створення змішаної структури, що передбачає самостійний функціональний підрозділ, який підкерований заступнику директора по ЕБ, і технологічні ділянки виробничих цехів, підкеровані начальнику цеху.

Основними складовими елементами КЦЕБ, з нашої точки зору, мають бути такі:

- функціональна група забезпечення ЕБ (функції управління та основні дії якої полягають у координації, складанні звітності, плануванні, розрахунках екозбитків, визначенні заходів захисту НПС);

- санітарно-промислова лабораторія;

- технологічні ділянки, відділи з утилізації відходів, очищення промислових викидів та скидів, станції зворотного водопостачання [9].

Діяльність КЦЕБ повністю реалізує екологічну діяльність підприємства з урахуванням економічних факторів, що впливає на реалізацію принципу очищення та забезпечення безпеки як складової частини технологічного процесу.

Важливим питанням є вибір засобу інтеграції СУЕБ в загальній СМП, який залежить від типу організаційної структури управління підприємством у цілому. Найбільш важливим, на нашу думку, є використання процесного підходу до інтеграції СУЕБ в загальну СМП. Саме процесний підхід дозволяє врахувати вимоги всіх зацікавлених сторін на кожній стадії життєвого циклу (ЖЦ) продукції при одночасному збереженні системності управління [7].

Використання процесного підходу на всіх стадіях ЖЦ у поєднанні з функціональною організацією діяльності підприємства дозволить:

- підвищити зацікавленість кожного конкретного виконавця у підвищенні якості кінцевого продукту і, як наслідок, у якісному виконанні своєї роботи;

- більш гнучко реагувати на внутрішні й зовнішні зміни;

- оптимізувати обмін інформацією між підрозділами;

- надати виконавцям більш широкі повноваження, підвищити їх роль, самостійність, що вплине на віддачу та задоволення їх працею;

- звільнити керівників від поточних питань і зосередити свої зусилля на стратегічних і системних проблемах розвитку підприємства.

Таким чином, комплексне впровадження системи екоменеджменту, системи управління промисловою екологічною безпекою та охорони довкілля в загальну систему управління підприємством, яке є СЕЕС локального рівня, забезпечить підприємству ефект синергії всіх складових, який буде мати прояв у оптимальному використанні всіх видів матеріальних та організаційних ресурсів, що забезпечують життєздатність підприємства. При цьому СУЕБ, що сформована на принципах комплексності, економічності, яка впроваджена з використанням процесного підходу до всіх стадій ЖЦ продукції у поєднанні з функціональною організацією діяльності, дозволить будь-якій

СЕЕС локального рівня підвищити ефективність управлінської та екологічної діяльності, створити умови для її сталого економічного розвитку.

1. *Андрейцев В.І.* Право екологічної безпеки: навчальний та науково-практичний посібник. — К.: Знання-Прес, 2002. — 332 с.; 2. *Аніщенко В.О.* Інформаційне забезпечення сталого розвитку в управлінні регіонами (на прикладі Чернігівської області) / В.О. Аніщенко, Т.Л. Галькевич // Продуктивні сили і регіональна економіка: зб. наук. праць. — К.: РВПС України НАН України, 2003. — Ч. 1. — С. 189–194; 3. *Аніщенко В.О.* Створення моделі стану соціо-еколого-економічної системи регіону: теоретичні та методологічні аспекти / В.О. Аніщенко // Актуальні проблеми економіки. — 2007. — № 9. — С. 133–143; 4. *Аніщенко В.О.* Транзакційні витрати в процесі інноваційного розвитку соціо-еколого-економічних систем (методичний аспект): зб. наук. праць ДДУУ / В.О. Аніщенко // Економіка. — Вип. 262. — С. 21–28; 5. *Аніщенко В.О., Лоза В.М.* Створення інтегрованих систем менеджменту підприємства — шлях до його стійкого розвитку: [матеріали міжнародної наук.-практ. конф. «Менеджмент у ХХІ сторіччі: методологія і практика»], (Полтава, 16–17 травня 2013 р.) / МОН України, Полтавський нац. техніч. ун-т ім. Ю. Кондратюка. — Полтава: ШРВ, 2013. — 564 с.; 6. *Буркинський Б.В.* Экономико-экологические основы регионального природопользования и развития: [монография] / Б.В. Буркинський, В.Н. Степанов, С.К. Харичков. — Одесса: Феникс, ИПРЭИ НАН Украины, 2005. — 575 с.; 7. *Романович А.Л.* Проблема безопасности в контексте устойчивого развития / А.Л. Романович // Социально-гуманитарные знания. — 2003. — № 1. — С. 3–18; 8. *Синякевич І.* Екологізація розвитку: об'єктивна необхідність, методи, пріоритети / І. Синякевич // Економіка України. — 2004. — № 1. — С. 57–63; 9. Сталый розвиток та екологічна безпека суспільства: теорія, методологія, практика / [Андерсон В.М., Андрєєва Н.М., Климов О.М. та ін.]; за науковою редакцією д.е.н., проф. Хлобистова Є.В. / ДУ «ІЕПРС НАН України», ІПРЕД НАН України, СумДУ, НДІ СРП. — Сімферополь: ИТ «АРИАЛ», 2011. — 589 с.; 10. *Трегобчук В.* Концепція сталого розвитку України // Вісник НАН України. — 2002. — № 2; 11. *Харичков С.К.* Экономика и экология: совместимость развития (мировой опыт и украинская перспектива) / С.К. Харичков, Н.Н. Андреева, Л.Е. Купинец. — Одесса: ИПРЭИ НАН Украины, 2007. — 180 с.